

De receptie van het werk van de Möttlinger broeders in protestants Nederland (1932-1946)

In het derde decennium van de 20^e eeuw werd Nederland geconfronteerd met twee buitenlandse religieuze bewegingen. De ene kwam overwaaien uit de Verenigde Staten en werd geleid door Frank Buchman (1878-1961), de andere kwam uit Duitsland, waar in Möttlingen Wilhelm Friedrich Stanger (1855-1934) optrad. Beide bewegingen werden en worden terecht vaak in één adem genoemd. En dat niet alleen omdat zij zich beide manifesteerden in hetzelfde decennium, er waren meer overeenkomsten. Ze beoogden beide een herleving of intensievere beleving van het christelijk geloof. In beide bewegingen werd een sterke nadruk gelegd op het werk van de heilige Geest en op het directe spreken van God tot zijn kinderen. In beide bewegingen speelde ook het belijden van concrete zonden een grote rol, in het persoonlijk onderhoud of kleine groep (Stanger), of in een grotere groep (Buchman). Maar er waren ook verschillen. Vader Stanger, zoals hij vaak genoemd werd, bewoog zich meer dan Buchman in de traditie van J.C. Blumhardt (1805-1880), die vóór hem in Möttlingen werkzaam was geweest. Genezing was bij Stanger een veel voorkomend neveneffect van zijn pastorale werk, bij Buchman wordt genezing zelden of nooit genoemd. Veel minder dan Buchman was Stanger gericht op massale ‘bekerings’, veel minder dan Buchman was Stanger erop gericht de elite te bereiken.

Over Buchman is al een en ander geschreven.¹ Maar de aanwezigheid van de Möttlinger broeders in Nederland tussen 1930-1943 heeft tot nog toe weinig aandacht ontvangen van de historici. In enkele gedenkboeken over het pastoraal centrum De Hezenberg, dat gezien kan worden als de vrucht van hun inspanning, komt de voorgeschiedenis en daarmee de beweging van de Möttlinger broeders slechts in beperkte mate aan de orde.² Dit artikel wil in deze leemte voorzien.

1 De beweging rond Buchman wordt ook wel de Oxfordgroep genoemd, of ‘De Groep’ zonder meer. Zie H.D. de Loor, *Nieuw Nederland loopt van stapel. De Oxford Groep in Nederland, een sociale beweging van het interbellum* (Kampen 1986); H.J.Ph. G. Kaajan, ‘Voor en tegen ‘Nieuw Nederland’. Protestantse reacties op de Pinkstermanifestatie van de Oxford-beweging in Utrecht en haar nasleep (1937-1939)’, *Documentatieblad voor de Nederlandse Kerkgeschiedenis na 1800* 14 (1991), no 35, 63-71; Maarten J. Aalders, *Een handjevol verkenners? Het Hersteld Verband opnieuw bekeken* (Barneveld 2012) 185-204, wijdt een hoofdstuk aan de reacties op Buchman in de kring van het Hersteld Verband. Zie verder W.C. van Dam, *Stanger en Buchman. Twee modellen van strijdbare zielszorg* (Kampen 1977).

2 W.C. Krijgers Janszen, *25 jaar Hezenberg* (Goes 1971) en B. Schipper, *Vluchtheuvel bij hoog water. Landgoed de Hezenberg: een bewogen geschiedenis* (Zwolle 2012).

Stanger

Wilhelm Friedrich Stanger werd op 3 februari 1855 te Möttlingen geboren, waar hij in armoedige omstandigheden opgroeide.³ Zijn grootmoeder was voddenraapster, zijn ongehuwde moeder trouwde een alcoholist. In 1863 verhuisde hij naar het nabijgelegen Bad Liebenzell. Als kind reeds had hij sterke religieuze ervaringen. Zo vertelt hij in zijn autobiografie hoe hij op elfjarige leeftijd bekeerd raakte en in de daaropvolgende nacht een engel van God zag.⁴ Hij werkte bij een goudsmid, werd landarbeider en later stal-knecht in Stuttgart. Zijn bekering was echter niet blijvend en hij raakte aan de drank. Ook in deze moeilijke jaren had hij religieuze ervaringen in de vorm van stemmen en visioenen, en omstreeks 1890 kwam hij opnieuw tot bekering. Het drinken en roken gaf hij op en hij zocht het gezelschap van andere gelovigen. ‘Ich wurde ein strenger Altpietist.’⁵ Ook bezocht hij collega's en anderen in zijn omgeving om met hen over God te spreken, waarbij hij merkte dat op zijn gebed genezingen plaatsvonden. Reeds in 1900 wist hij zich geroepen om naar Möttlingen terug te keren, maar pas in 1907 kon hij zijn weerstand daartegen overwinnen. Hij nam het motto van Blumhardt over, ‘Jesus ist Sieger’, en ontving steeds vaker en steeds meer gasten die op zoek waren naar heil en heelheid. In 1909 opende hij de zogenaamde ‘Ret-tungsarche’, die veel meer gasten kon herbergen dan de woning waar hij tot dan toe verbleef. Hij zou er onafgebroken blijven werken tot zijn dood op 13 maart 1934. Hij deed dat weliswaar met een aantal medewerkers, maar het is onmiskenbaar dat hij de centrale figuur was.

Wat gebeurde er in de ‘Rettungsarche’? Uit de beschrijvingen valt op te maken dat er tweemaal daags een ‘Andacht’ was, een toespraak waarin een bijbelgedeelte werd toegelicht; dat er veel gezongen werd, en dat er ruimte was voor een persoonlijk gesprek. Dat laatste wordt wel de kern van het Möttlinger werk genoemd, het persoonlijke pastoraat. Wat opvalt is het

3 De belangrijkste bron van kennis over Stanger over deze periode is hij zelf, Fr. Stanger, *Lebenslauf von Vater Stanger von ihm selbst erzählt* (Möttlingen z.j.). Ik raadpleegde de ‘vierte, erweiterte Auflage’. Een vertaling hiervan van de hand van Wilma Vermaat, *Vater Stanger* (Zeist z.j.) Ook verscheen *Bilder aus dem Leben von Friedrich Stanger* (Möttlingen 1911, daarna vele malen herdrukt). Dit is vertaald (eveneens door Wilma Vermaat) als *Vater Stanger en zijn reddingsark* (Haarlem z.j.). Zie verder J.A. Schreuder, *Wilhelm Friedrich Stanger* (Hattem 1950) en W.C. van Dam, *Stanger en Buchman*, 8-14. Van Dam deed onderzoek in het blad van Stanger, de *Archebote*, niet in de grote Nederlandse bibliotheken aanwezig. Stanger wordt beschreven in het *Biographisch-bibliographisches Lexicon*, X, kolom 1159-1160, een bijdrage van Hermann Ehmer. In *Die Religion in Geschichte und Gegenwart* (derde druk), dl. IV, kolom 1084-1085, wordt Stanger genoemd in het lemma over Möttlingen (A. Köberle). In andere Duitse naslagwerken als de *Theologisches Realenzyklopädie* wordt hij niet genoemd. Recente wetenschappelijke secundaire literatuur heb ik niet aangetroffen. Een jubileumboek(je) verscheen in 2009, *100 Jahre Rettungsarche Möttlingen. Zur Erinnerung an Gottes Gnadenbeweise* (z.d. z.p = Bad Liebenzell 2009).

4 Stanger, *Lebenslauf*, 19.

5 Stanger, *Lebenslauf*, 49.

veelvuldig beroep op aanwijzingen van God, die Stanger niet alleen had uitverkoren voor dit werk, maar hem soms ook heel concrete aanwijzingen gaf in het pastorale. Dan zei hij tegen zijn gasten: ‘De Heer heeft me gezegd...’ Het werk begon te groeien, en tegenstand bleef niet uit. Onder meer uit de kring van de piëtistische *Gemeinschaftsbewegung* kwam een zeer negatief oordeel, maar Stanger liet zich niet uit het veld slaan.⁶ God zelf hield hem voor dat het werk verder moest gaan. Ook buitenlanders wisten de weg naar Möttlingen te vinden, Zwitsers, en, in de dertiger jaren, een groeiende stroom Nederlanders.

In 1938 werd het centrum op last van de Nazi’s gesloten. Voor dit soort verenigingen was geen plaats meer in Nazi-Duitsland. Overigens stonden Stanger en een aantal van zijn medewerkers onder nationaalsocialistische invloed.⁷ Stanger zag in Hitler de man die door God was uitverkoren om het Duitse volk te verlossen van het dreigend communisme. De Partij en de Hitlerjugend waren dan ook officieel bij de begrafenis vertegenwoordigd.⁸ Over zijn opvolging ontstonden problemen. Stanger zelf had zijn medewerker J. Walz als opvolger aangewezen, maar deze overleed reeds 12 oktober van datzelfde jaar 1934.⁹ Diens opvolging leidde tot een scheuring, als gevolg waarvan er in Bad-Wimpfen een nieuw centrum ontstond.¹⁰ Hoelang dit centrum heeft bestaan, heb ik niet kunnen achterhalen. J. Gehring, de leider van deze afsplitsing, was na de oorlog in ieder geval welkom op De Hezenberg.¹¹ De *Rettingsarche* werd, zoals gezegd, op last van de Nazi’s in 1938 gesloten en al het Möttlinger werk werd verboden.¹² In 1948 werd het centrum heropend.

6 H. Dallmeyer, *Was haben wir von Möttlingen zu halten?* (Neumünster 1924). De *Gemeinschaftsbewegung* was een binnenkerkelijke beweging van allerlei piëtistische groepen, sterk betrokken bij het evangelisatiewerk. In 1909 kwam het tot een scherpe veroordeling van de Pinksterbeweging. Dallmeyer was een van de drijvende krachten achter die veroordeling.

7 Hierop wordt gewezen door Van Dam, die zich op de *Archebote* beroept. In de geraadpleegde couranten kwam ik dit nergens tegen. Zie ook *100 Jahre Rettungsarche Möttlingen*, 25: ‘Leider waren nicht alle Glieder der Rettungsarche und der Möttlinger Freudenkreise immer ganz frei von Fehleinschätzungen in Bezug auf die politischen Strömungen der Zeit.’

8 Van Dam, *Stanger en Buchman*, 14, ontleend aan de *Archebote*. Alleen *De Standaard* maakte melding van het overlijden van Stanger, maar zonder de vermelding van de aanwezigheid van de Nazi’s.

9 Zie over hem W. Baudert, *Jakob Waltz. Eine Lebensbeschreibung* (Lüdenscheid z.j.), een bundeling van herinneringen, onder andere van de Nederlander Anton Begeer. Over hem zie hieronder.

10 Zie Schipper, *Vluchtheuvel bij hoog water*, 23, die dit ontleende aan een anonieme scriptie uit de bibliotheek van De Hezenberg, *Jesus ist Sieger. Het verhaal van de Möttlingerbeweging*, 5-6. Op grond van de al dan niet geciteerde literatuur vermoed ik dat de scriptie is verschenen tussen 1970-1977. Zie ook Schipper, *Vluchtheuvel bij hoog water*, 70-71, en Krijgers Janszen, *25 jaar Hezenberg*, 14.

11 Krijgers Janzen, *25 jaar Hezenberg*, 51-52.

12 *100 Jahre Rettungsarche Möttlingen*, 25.

Nederlandse belangstelling

Onderzoek in de gedigitaliseerde kranten en tijdschriften leidt tot de conclusie dat Stanger voor het eerst in 1922 werd genoemd.¹³ Maar meer dan een mededeling over een wonderdoener was dat niet. E. Gewin had in 1924 iets meer aandacht voor Stanger in het *Algemeen Weekblad voor Christendom en Cultuur*, maar ook dat was louter informatief. De ethische J.H. Gunning J.Hzn. (1858-1940) bezocht hem tijdens een rondreis door Wurtemberg in 1925 en berichtte daarover uitvoerig en in positieve zin in *Stemmen des Tijds*.¹⁴ Zijns inziens werkte Stanger geheel in de geest van J.C. Blumhardt. Wel waren er verschillen ‘tuschen den fijn-beschaafden, algemeen-ontwikkelden’ Blumhardt en de ‘ongeletterden, weinig-ontwikkelden, in den grond kinderlijken’ Stanger, maar God, aldus Gunning, was dezelfde gebleven. Toch had Gunning wel wat weerzin moeten overwinnen. Zo kon hij weinig waardering opbrengen voor de poëtische en muzikale kwaliteit van de liederen die werden gezongen – en er werd veel gezongen in de Rettungsarche. ‘Ik ben een vriend van het christelijk lied, maar mij zou dit zingen op den duur dol maken!’¹⁵ En Stanger had van theologie niet de flauwste notie, zijn ‘Andachten’ waren mager, ja, ‘zelden hoorde ik zóó povere Bijbelverklaring’. Wat onder die titel werd uitgegeven was ongetwijfeld door een vaardiger pen omgewerkt.¹⁶ Hij betwijfelde zelfs of Stanger wel een brief kon schrijven. En toch wist hij de mensen én Gunning te boeien. Voor velen was hij een afgezant Gods, zo stelde Gunning, voor sommigen een hele of een halve heilige, en vast staat dat hij voor tallozen tot een zegen is geweest. Ook was er sprake van wondervolle gezelingen. ‘Hij heeft onmiskenbaar van God de gave der gezondmaking gekregen.’¹⁷ Het geheim zocht Gunning in Stangers

13 *De Gooi- en Eemlander*, 17 oktober 1922. Hetzelfde bericht stond op dezelfde dag in de *NRC*. Ik raadpleegde (januari 2014) het gedigitaliseerde kranten- en tijdschriftbestand van de Koninklijke Bibliotheek (www.delpher.nl), de gedigitaliseerde kranten genoemd op de startpagina van historische kranten (www.kranten-historisch.startpagina.nl), en het kenniscentrum van de gereformeerde gezindte digibron (www.digibron.nl). Daarin is nog niet compleet opgenomen *De Heraut*. Dit weekblad was ten tijde van het onderzoek niet beschikbaar in verband met de digitalisering. Daarnaast doorzocht ik het *Algemeen Weekblad voor Christendom en Cultuur*, het blad van het Hersteld Verband *Woord en Geest* en het hervormde *Gereformeerd Weekblad*. Ik gebruikte de zoektermen ‘Stanger’ en ‘Möttlingen’. Soms worden (min of meer) dezelfde medelingen of verslagen in meer dan één krant opgenomen. Ik volsta in het algemeen met één verwijzing.

14 J.H. Gunning J.Hzn., ‘Friedrich Stanger van Möttlingen’, *Stemmen des Tijds* 15 (1926) 321-347, met een ‘Aanhangsel’, 348-356, waarin het getuigenis van twee predikanten over Stanger is opgenomen. In Gunnings autobiografie *Herinneringen uit mijn leven* (Amsterdam 1940) wordt Stanger niet genoemd. Zie over Gunning *Biografisch Lexicon voor de Geschiedenis van het Nederlandse Protestantisme I-V* (Kampen 1978-2001), aldaar III, s.v. Gunning J.Hzn. J.H.

15 Gunning, ‘Stanger van Möttlingen’, *Stemmen des Tijds* 15 (1926), 330. Gunning was de dichter van het bekende lied ‘Ga niet alleen door ’t leven’.

16 Gunning, ‘Stanger van Möttlingen’, *Stemmen des Tijds* 15 (1926), 335-336. Zie Fr. Stanger, *Andachten* (Dinglingen z.j.).

17 Gunning, ‘Stanger van Möttlingen’, *Stemmen des Tijds* 15 (1926), 328.

‘onbetwifelbare vroomheid’.¹⁸ Uiteindelijk was het oordeel van Gunning positief. Het is God die in deze tijd van chaos en gisting, van demonische invloeden op het maatschappelijk en geestelijk leven, buitengewone openbaringen schenkt, zo stelde hij. En hij was ervan overtuigd dat de charismata in zijn dagen zouden terugkeren, als een ingrijpen van God op de Karmel. Eén van deze openbaringen, zo meende Gunning, wordt in Möttlingen gezien.¹⁹ Hij had Stanger en zijn werk lief gekregen en in zijn gebed opgenomen.

Merkwaardigerwijze bleef het na deze aanbeveling van Gunning nog enkele jaren stil rond Möttlingen. Ongetwijfeld zijn er Nederlanders in deze jaren naar Möttlingen gereisd, maar de pers schreef er niet over. Wel nam *De Reformatie* een uitvoerige samenvatting van Gunnings artikel op, maar overigens leverde mijn rondgang niets op.²⁰

Dit stilzwijgen duurde tot 1932, toen de kranten melding maakten van een spreekbeurt van ‘Bruder J. Walz’, voormalig houthakker en medewerker van Stanger, in de Duinoordkerk te Scheveningen.²¹ Dit was de gemeente van de ethische H.W. Creutzberg, vooral bekend wegens zijn vernieuwende houding ten aanzien van kerkbouw en liturgie, mede-initiator van de Liturgische Kring. Eerder al was hij betrokken geraakt bij het werk van F. Buchman in Nederland.²² Nu bood hij dus ook de broeders uit Möttlingen gastvrijheid. Kennelijk was er sprake van een rondreis, want in diezelfde week staat ook een samenkomst in het gebouw van de Amsterdamse Maatschappij voor Jongemannen (AMVJ) te Amsterdam aangekondigd.²³

Walz kwam naar Nederland op verzoek van Anton Begeer, een Utrechtse

18 Gunning, ‘Stanger van Möttlingen’, *Stemmen des Tijds* 15 (1926), 342.

19 Gunning, ‘Stanger van Möttlingen’, *Stemmen des Tijds* 15 (1926), 344-345.

20 *De Reformatie*, 28 mei 1926, in de rubriek Persstemmen.

21 *Het Vaderland*, 21 mei 1932 en 24 mei 1932. Zie over hem N. van der Heide, *Mijn voeten hebben Zijn spoor gevolgd. Leven en werk van de schrijfster Wilma* (Leiden 1992) 164-165. Verder Joh. Schlatter e.a., *Worte des Andenkens an Jakob Walz, Hausvater der Rettungsarche von Möttlingen* (z.d.z.p.: Zürich 1934?) en Baudert e.a., *Jakob Walz*.

22 De Loor, *Nieuw Nederland*, 12. Zie verder over zijn bijdrage aan de Buchmanbeweging het register van De Loor, *Nieuw Nederland*. In het gedenkboek van de Duinoord gemeente wordt aan beide bewegingen geen woord gewijd, zie C.B. van Haeringen, *Vijf-en-twintig jaren Duinoordkerk: 17 december 1920 - 17 december 1945* (Den Haag 1945). Tevens raadpleegde ik J.M. Jalink, *Herinneringen uit de eerste jaren der Duinoordkerk* (z.j.z.p.) en P.J. Grondel, *Uit de geschiedenis van de Duinoordkerk* (z.p.z.j.). De betrokkenheid bij de Buchman-beweging komt wel aan de orde in het *Biografisch Lexicon voor de Geschiedenis van het Nederlands Protestantisme IV* (Kampen 1998), s.v. Creutzberg, H.W.

23 *Algemeen Handelsblad*, 24 mei 1932. Voor wie nadere inlichtingen over dit werk wil, zo staat vermeld, is er een brochure beschikbaar. Wellicht ging het om B. Jansa, *Das heutige Möttlingen* (Neudietendorf z.j.). Zie W.A. Plug, ‘In memoriam’, *Jezus is overwinnaar. Maandblad van de Möttlinger beweging in Nederland*, 20 (1957) no. 11 = november. Plug vermeldt dat Begeer deze brochure aan alle predikanten had gezonden. Zie over de AMVJ de studie van Maarten van der Linde, *Het visioen van Eijkman. De Amsterdamse Maatschappij voor Jongemannen en de vernieuwing van Nederland 1892-1945* (Hilversum 2003).

juwelier die bij Stanger tot geloof was gekomen.²⁴ Deze zou zich ontpoppen als de drijvende kracht achter de Nederlandse aandacht voor Möttlingen. In 1933 belegde samen met enkele anderen van 27 augustus tot en met 11 september 1933 een conferentie in het zendings-diaconessenhuis te Amerongen, waaraan medewerking werd verleend door de reeds genoemde br. Jakob Walz. Daarnaast was de Zwitserse predikant Joh. Schlatter aanwezig.²⁵ Ook in de jaren daarna werden regelmatig conferenties georganiseerd. Aanvankelijk met hulp uit Möttlingen, later, toen de Rettungsarche een nieuwe bestemming had gekregen, deed men het zelf. Vaak ging aan deze conferenties een rondtoer vooraf, zoals in 1935, toen de broeders J. Gehring en J. Ruoff uit Duitsland overkwamen.²⁶ In 1937 kwamen J. Gehring, ds. J. Schlatter (Zürich) en U. Giezendammer (Zürich) over. In 1938 was het de laatste keer dat er hulp van buiten kwam. De Zwitsers ds. P. Figi en br. U. Giezendanner hadden de leiding over de conferentie.²⁷ Aan het eind van dat jaar deden de predikanten W.A. Plug, P. Lugtigheid en de heren Schreuder uit Amsterdam en Plomp uit Dordrecht het zonder hulp van buiten.²⁸ Het laatste bericht in de landelijke pers van een conferentie dateert van 30 juni 1942, toen *Het Vaderland* melding maakte van een conferentie te Amerongen, van 25 juli tot en met 5 september, telkens een week. Blijkens het eigen blad, *Jesus is overwinnaar*, werden er tot in 1944 regelmatig conferenties georganiseerd en waren er ook op plaatselijk vlak samenkomsten.

Afgaande op het aantal vermeldingen in de elektronische kranten- en tijdschriftverzamelingen was 1935 het jaar waarin deze beweging de meeste aandacht kreeg. Daarna liep de aandacht snel terug.²⁹

-
- 24 Zie de bijdrage van Anton Begeer in W. Baudert, *Jakob Waltz*, 22-31, aldaar 22; Schipper, *Vlucht-heuvel bij hoog water*, 24, en W.A. Plug, *Möttlingen* (Baarn 1954 = 4e, herziene druk): 'In 1932 is Möttlingen hier bekend geworden door de Heer A. Begeer.' Zie over Begeer hieronder.
- 25 De rondzendbrief waarin een en ander werd aangekondigd, wordt bewaard in het Streekarchief Epe, Hattem en Heerde, *Plaatsingslijst Centrum de Hezenberg*, inventarisnummer 3, Archiefstukken en documentatie. Andere betrokkenen waren blijkens het onderschrift van deze brief H. Rapparlié te Zeist, F.J. Zuiderduyn te Utrecht en F. Kampmann te Amerongen. De brief is niet gedateerd, maar met de hand staat aangetekend '1933', een datum die klopt met andere gegevens. Over Rapparlié (1909-1987), lid van de broedergemeente, zie W.G. Overbosch, *Een compendium van achtergrond-informatie bij de 491 gezangen uit het Liedboek voor de kerken* (Amsterdam 1977) 519-521. Zijn zoon stelde mij ook een deel van het dagboek van Rapparlié ter hand. Daaruit blijkt dat hij in 1932 kennismaakte met Möttlingen.
- 26 *Het Vaderland*, 13 augustus 1935. De conferentie vond plaats van 12-18 september 1935 op Woudschoten te Zeist.
- 27 *Algemeen Handelsblad*, 9 augustus 1938, van 27 augustus tot 10 september 1938, te Lunteren.
- 28 *De Graafschap-bode*, 28 en 30 december 1938. De conferentie vond plaats in Bredevoort, de standplaats van ds. Plug.
- 29 1922: 1x; 1926: 1x; 1932: 4x; 1933: 7x; 1934: 9x; 1935: 47x; 1936: 20x; 1937: 7x; 1938: 13x; 1939: 4x; 1940: 6x; 1941: 4x; 1942: 1x. NB Het gaat alleen om het aantal keren dat Möttlingen wordt genoemd. Eenzelfde beeld rijst op bij het raadplegen van Digibron. 1926: 1x; 1934: 2x; 1935: 16x; 1936: 6x; 1937: 6x; 1938: 2x; 1939: 2x; 1940: 2x.

Hoofdrolspelers

Anton Begeer, bijgenaamd 'Tok', was een telg uit een welgestelde en bekende Utrechtse juweliersfamilie.³⁰ Samen met zijn broer wist hij de zaak na het overlijden van hun vader voort te zetten en tot bloei te brengen.³¹ In 1919 kwam het tot een fusie, waardoor het befaamde bedrijf Van Kempen en Begeer ontstond.³² Reeds in zijn jeugd bezocht hij met zijn ouders allerlei Europese landen, later bezocht hij ook landen buiten Europa, deels vanwege de zaak, deels uit onrust en belangstelling. Hij had veel te vertellen en was in 'wereldsche kringen een graag geziene gast, vooral in de vrouwenwereld'.³³ 'Dit bracht mij tot val'.³⁴ Wellicht duidt hij hier op zijn eerste huwelijk, dat door echtscheiding werd ontbonden.³⁵ Daarna trok hij zich een tijdlang terug uit de zaak om te studeren, te reizen en zich met sport bezig te houden. Hij verdiepte zich in de astrologie, grafologie en yoga, om ten slotte in verband met een diepe zwaarmoedigheid in diverse klinieken en rustoorden te worden opgenomen. Uiteindelijk kwam hij terecht in een psychiatrische kliniek in Montreux. 'Daar werd ik volkomen bezeten'.³⁶ Maar hij herstelde en hernam zijn taak in het bedrijf. Ook kwam er een 'ontwaken tot de vreugden dezer wereld en ik bezweek voor menige verzoeking'.³⁷ In die tijd hield hij

30 Zie voor het volgende A. Begeer, 'Hoe een verdwaalde Jezus vond', *Jezus is overwinnaar* 1 (1937) no 5 (mei) 34-40; P. Lugtigheid, 'Anton Begeer – een leven in de glans van Möttlingen', *'s-Gravenhaagse Kerkbode. Weekblad van de Hervormde Gemeente te 's-Gravenhage*, 14 december 1957; W.A. Plug, 'In memoriam', *Jezus is overwinnaar* 21 (1957) 10 (november 1957). Veel informatie over hem ook in N. van der Heide, *Mijn voeten hebben Zijn spoor gevolgd*, reg.i.v.

31 Uit het bovengenoemde in memoriam van Plug blijkt dat Begeer in 1957 te Wenum werd begraven. Volgens de gegevens van de gemeente Apeldoorn werd Anton Carel Joseph Begeer geboren op 8 maart 1885 te Utrecht. Hij overleed op 30 september 1957 en werd op 3 oktober daar op volgende begraven te Wenum, bij Apeldoorn. Hiermee was het mogelijk andere gegevens uit het Burgerlijke Stand te verzamelen. Anton Begeer had een oudere broer, Carel Joseph Anton, geboren 15 oktober 1883. Deze was edelsmid, juwelier, tekenaar en ontwerper. Zij waren zonen van Anthonie Begeer (1867-1910) en Margje Johanna Straver (ovl. 1919). Dit huwelijk werd in 1909 ontbonden. Margje Johanna Straver was eerder getrouwd geweest met Carel Josephus Begeer. Enkele jaren na zijn overlijden huwde zij diens jongere broer. In de namen van haar beide zonen kwam de naam van beide broers terug.

32 Zie *Algemeen Handelsblad*, 19 juni 1919.

33 Begeer, 'Hoe een verdwaalde Jezus vond', *Jezus is overwinnaar* 1 (1937), no. 5 (mei), 38.

34 Begeer, 'Hoe een verdwaalde Jezus vond', *Jezus is overwinnaar* 1 (1937), no. 5 (mei), 38.

35 Begeer woonde vanaf 6 juli 1950 in Apeldoorn, vanaf 28 september 1951 op het adres Elburgerweg 34. Daarvoor woonde hij in Voorschoten, waar hij vanaf oktober 1946 had gewoond. Als beroep staat eerst 'juwelier', doorgehaald en daar onder staat 'evangelist'. Als eerste vrouw staat Elisabeth de Ridder vermeld. Dit huwelijk werd ontbonden op 29 juli 1925 te Blaricum. Als tweede vrouw staat Grietje Schoehuijs vermeld. Ze trouwden op 27 juni 1950 te Apeldoorn. Maar zie BS Blaricum, 4 juni 1919, waar de acte vermeldt dat hij gescheiden was van Lou Ella Hamilton, en dat zij (De Ridder) weduwe was. Voor het huwelijk van Begeer en Hamilton zie de advertentie in de *NRC*, 31 december 1912.

36 Begeer, 'Hoe een verdwaalde Jezus vond', *Jezus is overwinnaar* 1 (1937), no. 5 (mei), 39.

37 Begeer, 'Hoe een verdwaalde Jezus vond', *Jezus is overwinnaar* 1 (1937), no. 5 (mei), 39. Zie ook Van der Heide, *Mijn voeten hebben Zijn spoor gevolgd*, 143-144, en *Gerformeerd Weekblad*, 17 januari 1953, ondertekend door 'L.V.'

zich bezig met magnetisme, maar toen hij zich in Nürnberg voorbereidde op het afleggen van een examen om als erkend magnetiseur te kunnen werken, raakte hij in een crisis en vreesde hij opnieuw in een psychiatrische kliniek te moeten worden opgenomen. In die tijd werd hij geattendeerd op de Möttlinger broeders en besloot hij daar zijn heil te zoeken. De kerstdagen van 1931 bracht hij in Möttlingen door. ‘Als gedoopt en bevestigd christen had ik overal gezocht behalve bij Jezus zelf’, zo schrijft hij.³⁸ Daar kwam nu verandering in, Begeer legde zijn zorgen in de handen van Jezus, zoals hij het zelf omschreef. Bovendien zette hij voortaan zijn gaven en zijn vermogen in om het werk van Stanger te ondersteunen. Zo begeleidde hij J. Walz enkele weken op een rondreis door Zwitserland. En vermoedelijk was hij de Nederlandse ‘Diamantenhändler’ die in 1932 een orgel aan de ‘Rettingsarche’ schonk.³⁹ Ook beijverde hij zich sedertdien voor de verspreiding van het Möttlinger gedachtengoed in Nederland. Voor velen werd hij een wegwijzer. Soms bracht hij mensen met zijn Rolls Royce naar Möttlingen, soms gebruikte hij daarvoor een autobus. Ook in Nederland zette hij zich in om conferenties te organiseren. Hieruit kwamen in verschillende plaatsen Möttlinger samenkomsten voort, waarbij Begeer, in opdracht van de ‘Möttlinger broeders’ de leiding had. Toen het aantal samenkomsten begon toe te nemen, werd Begeer in zijn werk bijgestaan door onder anderen P.A.E. Sillevius Smitt, gereformeerd predikant (Hersteld Verband) in Haarlem, W.A. Plug, hervormd predikant te Bredevoort en P. Lugtigheid, hervormd predikant te Deventer. In 1937 startte men het blad *Jezus is overwinnaar*. Hoewel Begeer geen deel uitmaakte van de redactie, speelde hij een grote rol. Hij was in feite de motor van de hele beweging. In later jaren, zo stelt Lugtigheid in zijn ‘In memoriam’, kwam Begeers ziekte – kennelijk bekend bij zijn vrienden – steeds weer terug, zodat hij uiteindelijk zijn arbeid voor het Möttlinger werk aan anderen moest overlaten. Hij bleek door het leven dermate gekrenkt dat hij eigenlijk altijd patiënt was gebleven. ‘Maar als hij de Heer niet had gekend, dan had hij dit leven met zijn uitgeputte en aangetaste, vaak verwarde geest nooit tot nu toe volgehouden.’⁴⁰ In het licht van deze opmerkingen en in het licht van het ontstaan van pastoraal centrum De Hezenberg is het opvallend dat Begeer nog in 1951 samenkomsten in Apeldoorn organiseerde.⁴¹ In 1957 overleed hij, een paar maanden na zijn (derde) vrouw,

38 Begeer, ‘Hoe een verdwaalde Jezus vond’, *Jezus is overwinnaar* 1 (1937), no. 5 (mei), 39.

39 ‘Ein holländischer Diamantenhändler, der in der Arche zum Glauben an Jesus Christus kam und auch von einem unheilbaren Leiden befreit wurde, hatte sie zur Einweihung des Andacht-Saales 1932 der Arche geschenkt. Diese Orgel hat mehr als 1400 Pfeifen in 24 Registern und ist eine der zwei größten sakralen Orgeln der Stadt Bad Liebenzell.’ Zie http://www.stadtverwaltung.bad-liebenzell.de/fileadmin/content/stadtverwaltung/institutionen/RAM_Info_Rettungsarche.pdf (geraadpleegd 21 november 2013).

40 Lugtigheid, ‘Anton Begeer’, *’s-Gravenhaagse Kerkbode*, 14 december 1957.

41 In *De Telegraaf* van 30 mei 1951 staat een advertentie waarin alle Möttlinger vrienden worden

de begrafenis vond plaats in besloten kring, slechts enkele oude vrienden en wat familieleden waren er bij.⁴²

Een van de aanwezigen op de eerste conferentie in Amerongen in 1933 was de schrijfster Wilma Vermaat, al jarenlang via haar neef J.H. Gerretsen bekend met het werk van J.C. Blumhardt en zijn zoon, en gedurende enkele jaren een hartstochtelijk propagandiste van de beweging rond Stanger.⁴³ Voor haar was er geen verschil tussen Blumhardt en het tegenwoordige Möttlingen, zoals blijkt uit haar boekje met die naam uit 1936.⁴⁴ De bekende ds. J.J. Buskes moest hier niet veel van hebben en beschouwde Stanger niet als een legitieme vertegenwoordiger van de beide Blumhardts. Haar poging om een historisch verband tussen de oude Blumhardt en Stanger te leggen, achtte hij mislukt.⁴⁵ De Nederlandse Möttlingers daarentegen hebben de verwantschap tussen Blumhardt en Stanger voortdurend benadrukt door te wijzen op de oorsprong van dit werk in de daden Gods. Daar lag de bron van het werk van Blumhardt, en ‘zonder eenige menselijke verbinding vrijwel, voor zoover bekend’, zette God dit werk voort in de arbeid van Stanger.⁴⁶ Ook Gunning had dat verband gelegd, maar daar ging Buskes (wijselijk?) aan voorbij.⁴⁷ Vermoedelijk had hij grote bezwaren tegen de politieke kleur van Stanger. Wilma Vermaat (die publiceerde onder de naam Wilma) was dus door Möttlingen gegrepen sedert ze in Amerongen was geweest (1933). Op verzoek van de redactie schreef ze een uitvoerig verslag van deze conferentie in het *Algemeen Weekblad*.⁴⁸ Daaruit blijkt dat ze Anton Begeer in mei van dat jaar ontmoet had op een house-party (van de Oxford-beweging) in Baarn en dat deze haar gewezen had op de Möttlinger-conferentie in Amerongen. Lovend beschreef ze al wat ze had meegemaakt, ook in persoonlijk opzicht. ‘Mijn wagen begon vast te lopen’, zo duidde ze haar situatie, daarmee waarschijnlijk doelend op wat tegenwoordig een *writer's block* heet. De conferentie had

uitgenodigd op 2 juni aanwezig te zijn in ‘Ark Dennenhof’, Elburgerweg 40 bij Apeldoorn. Het is ondertekend door br. A.C.J. Begeer en br. J. Goudswaard. In het archief van De Hezenberg trof ik hierover niets aan.

42 Zie Plug, ‘In memoriam’, *Jezus is overwinnaar* 20 (1957) no 11 = november 1957, 81-82.

43 Zie over de verhouding tussen Möttlingen en Wilma de studie van Van der Heide, *Mijn voeten hebben zijn spoor gevolgd*, reg. i.v.

44 Wilma, *Blumhardt en het tegenwoordige Möttlingen* (Amsterdam z.j. = 1936).

45 J.J. Buskes jr., *Hoera voor het leven* (Amsterdam 1963 = 4^e druk) 102-103. Het is overigens nog de vraag of Buskes de kennis had van de politieke overtuiging van Stanger, want in de Nederlandse pers werd daarvan nergens melding gemaakt.

46 *Jezus is overwinnaar* 5 (1941), no. 2, een colofon die daarna ieder nummer terugkeerde, in ieder geval tot in 1946.

47 Gunning, ‘Stanger van Möttlingen’, *Stemmen des Tijds* 15 (1926), 330. Hij was de dichter van het befaamde lied ‘Ga niet alleen door ’t leven’, 326.

48 Wilma, ‘De Möttlingen-conferentie in het zendingshuis te Amerongen’, *Algemeen Weekblad voor Christendom en Cultuur*, 22 september 1933.

haar zo goed gedaan, dat ze kort daarna op uitnodiging van Begeer voor veertien dagen naar Möttlingen vertrok, waar ze met haar zusters op 23 september aankwam. Ook hierover schreef ze een artikel in het *Algemeen Weekblad*, en ook nu weer was ze zeer lovend. ‘Möttlingen heeft mij den ganschen Bijbel teruggegeven’, zo vatte ze haar bevindingen samen.⁴⁹ Zij moest, als eerder Gunning, wel een en ander overwinnen om zich daar thuis te voelen. Ook zij struikelde over de zang, ‘niet mooi genoeg, niet kunstvol genoeg’.⁵⁰ Maar ook voor haar was het een gezegende tijd geworden. In haar verhouding tot haar zuster Truus – psychiatrisch patiënt? – kwam verandering, en het lukte haar de roman waaraan ze werkte in vlot tempo te voltooien.⁵¹ Haar zuster zelf werd niet beter, zo blijkt uit een brief van Jakob Walz aan Wilma. ‘Es tut mir leid, dass ihre Ib. Schwester immer noch so auf die Einflüsterungen des Teufels hört, gewiss kann sie frei werden wen sie kindlich glauben lernt und dem Heiland vertraut.’⁵² Hij wilde haar nog wel een paar dagen opnemen.

Na dit bezoek aan Möttlingen volgden er nog twee. ‘Tot driemaal toe ben ik er geweest. Tot driemaal toe heb ik er grote dingen zien gebeuren.’⁵³ De eerste keer kwam reeds ter sprake, de tweede keer was wellicht naar aanleiding van bovengenoemde uitnodiging van Walz, en ze was er met haar broer Kees, die zware depressies had.⁵⁴ Zijn bezoek aan Möttlingen in het najaar van 1934 bracht wel enige verlichting, maar geen genezing, en Kees zag zich gedwongen zijn ambt als predikant in de Gereformeerde Kerken in Nederland (Hersteld Verband) neer te leggen.⁵⁵

De ontmoeting met ‘Möttlingen’ liep voor Wilma uiteindelijk toch op een teleurstelling uit. Haar bezoeken aan diverse conferenties lieten haar op den duur onbevredigd. Ze miste er de charismatische gaven, vooral die der gezondmaking. Haar onwankelbaar geloof in de ‘levenvernieuwende’ krachten die door het geloof in de opgestane Heer zichtbaar moesten worden, werd door de Nederlandse tak van de beweging niet gevoed, zo stelt haar

49 Wilma, ‘Möttlingen’, *Algemeen Weekblad voor Christendom en Cultuur*, 17 november 1933.

50 Wilma, ‘Möttlingen en het probleem van de christelijke kunst in verband met mijn werk van dezen winter’, *Opwaartsche Wegen* 10 (1934) 301-315, aldaar 301. Zie ook Van der Heide, *Mijn voeten hebben Zijn spoor gevolgd*, 154-160.

51 Zie ook Wilma, *Het heilig wonder van mijn leven* (Amsterdam z.j.= 1953) 132-145.

52 Zie de brief van 12 juni 1934 van Jakob Walz aan Wilma Vermaat, Historisch Documentatie Centrum aan de Vrije Universiteit, Archief Willemina Vermaat en de Wilma-Stichting, inventarisnummer 7, *Brieven van diverse personen*.

53 Wilma, *Het heilig wonder van mijn leven*, 137.

54 Dat bezoek wordt genoemd in een brief van 10 oktober en 15 december 1934, van Jakob Gehring (?) aan Wilma. Zie Historisch Documentatie Centrum aan de Vrije Universiteit, Archief Willemina Vermaat en de Wilma-Stichting, inventarisnummer 7, *Brieven van diverse personen*.

55 Van der Heide, *Mijn voeten hebben Zijn spoor gevolgd*, 242-245.

biograaf op grond van haar uitlatingen hieromtrent.⁵⁶ Ze kwam terecht bij de antroposofische Christengemeente, hoewel de banden met de Nederlandse Möttlengers niet werden verbroken. Over De Hezenberg, waar het werk van de Möttlinger vrienden na de oorlog werd voortgezet, schreef ze met waardering. Er was, zo schreef ze, veel veranderd.⁵⁷

Was de Nederlandse tak van de Möttlengers inderdaad, zoals Wilma meende, minder dan de Duitse broeders gericht op lichamelijke genezing? Het valt op dat de gave der genezing door Stanger zelf niet sterk werd beklemtoond. Het ging hem erom dat een mens in een goede houding tegenover God kwam te staan, het betrof tenslotte zielen voor de eeuwigheid. Als er dan ook nog genezing volgde, was dat op zijn hoogst een prettige bijkomstigheid. Het was niet het doel van dit pastoraat. Zo was het ook bij Plug en andere Nederlandse vertegenwoordigers. Veel verschil met Stanger heb ik niet kunnen vinden. Maar vooral: Wilma is zowel met haar broer als met haar zuster naar Möttlingen getrokken, maar beiden hebben daar geen genezing gevonden! Dus om alle teleurstelling op het conto van de Nederlandse Möttlengers te schrijven zoals Wilma doet, lijkt niet helemaal terecht. Was het niet veeleer haar eigen teleurstelling omtrent het uitblijven van genezing voor haar zuster Truus en haar broer Kees die tot dit oordeel hebben geleid?

Naast Begeer en Wilma is het vooral W.A. Plug (1900-1974) geweest, die heeft bijgedragen aan de verbreiding van het gedachtegoed van Möttlingen in Nederland.⁵⁸ Geboren in een Katwijkse pastorie studeerde hij theologie in Utrecht en werd achtereenvolgens hervormd hulpprediker in Vinkeveen, predikant te De Cocksdorp op Texel (1926) en Bredevoort (1934). Plug vertelde later hoe hij in april 1933 door Begeer, die hij overigens nauwelijks kende, werd overgehaald naar Möttlingen af te reizen. Aanvankelijk voelde hij veel weerstand, meer dan zijn vrouw Barbara Plug-Schreuder, en pas toen hij in september van dat jaar voor de derde keer in Möttlingen was, kwam hij tot volledige overgave aan Christus en was ook hij voor Möttlingen gewonnen. ‘Bij dit alles hebben de eenvoudige liefde, het geduld en het volhouden van onzen vriend Begeer een beslissende rol gespeeld’, aldus Plug.⁵⁹ Hij werd de grote

56 Wilma, *Het heilig wonder van mijn leven*, 139-141; Van der Heide, *Mijn voeten hebben Zijn spoor gevolgd*, 180-183.

57 Wilma, *Het heilig wonder van mijn leven*, 141-142; Van der Heide, *Mijn voeten hebben Zijn spoor gevolgd*, 182.

58 Zie over hem de bijdrage van H. ten Boom in het *Biografisch Lexicon voor de Geschiedenis van het Nederlands Protestantisme V* (Kampen 2001), s.v. Plug, W.A. De auteur maakt melding van archivalia in het bezit van de fam. Plug, bestemd voor het Rijks Archief Utrecht. Nasporingen hebben niets opgeleverd.

59 Zie W.A. Plug, ‘In memoriam’, *Jezus is overwinnaar*, november 1957.

propagandist van het gedachtengoed van Möttlingen, trouw terzijde gestaan door zijn collegae P. Lugtigheid en (tot aan diens voortijdig sterven in 1937) P.A.E. Sillevius Smitt. Plugs pastorie werd meer en meer het centrum van de Nederlandse Möttlingers, en velen die pastorale bijstand zochten, vonden er onderdak. Het werk groeide zodanig, dat een Möttlinger broederraad werd geïnstalleerd.⁶⁰ Deze wist na de oorlog het landgoed De Hezenberg te huren en korte tijd later te kopen, en Plug werd op voorspraak van M.J.A. de Vrijer beroepen tot predikant voor buitengewone werkzaamheden te Hattem om vanuit De Hezenberg de kerk met zijn pastoraat en evangelisatiewerk te dienen. Jarenlang waren hij en zijn vrouw de drijvende kracht achter De Hezenberg, het pastoraal centrum te Hattem dat tot op de dag van vandaag bestaat.

Kerkelijke belangstelling

De activiteiten van Begeer, Wilma en Plug vielen ook bij de kerken in het oog. Kort na de conferentie in Amerongen besteedde het Comité voor Inwendige Zending te Gelderland aandacht aan Möttlingen in de vorm van een referaat van ds. P. van Lelyveld over het leven in apostolische sfeer zoals hij dat in Möttlingen had aangetroffen.⁶¹ Ruim een half jaar later kwam 'Möttlingen' ter sprake op een conferentie uitgaande van de Gereformeerde Kerken in Nederland (Hersteld Verband), waar Plug een causerie over Möttlingen verzorgde.⁶² De broeders J. Urban uit Möttlingen en ds. Joh. Schlatter uit Zürich kwamen naar Nederland, waar op Woudschoten van 1 tot en met 11 september 1934 een conferentie was belegd, geheel volgens het 'programma' van Möttlingen. De krant, die dit bericht opnam, meldde dat de Möttlingen-beweging zich organiseerde, maar hoe of wat, wordt niet duidelijk.⁶³ Maar de bekendheid nam toe, want in oktober 1934 kopte het *Algemeen Handelsblad* 'Broeder Walz †', een kop die veronderstelt dat nogal wat lezers wel zouden weten wie het betrof.⁶⁴ Wilma hield een voordracht over Möttlingen, ook elders werd in spreekbeurten aandacht aan Möttlingen besteed, en eind maart 1935 stond er een toer van de Möttlinger broeders J. Gehring en E. Geiger op het programma. Ze spraken onder meer in Brede-

60 Ik heb niet kunnen achterhalen wanneer dat gebeurde.

61 *Algemeen Handelsblad*, 24 november 1933. Zie ook *De Graafschap-Bode*, 20 en 22 november 1933.

62 1-4 juni 1934, zie *De Gooi- en Eemlander*, 10 april 1934. Zie ook *Het Kerkblad van de Gereformeerde Kerken in Nederland zoals deze samenleven in hersteld verband*, 15 april 1934 (aankondiging) en 10 juni-1 juli, verslag in vier delen van H.J. de Koning. In dl III van 24 juni geeft hij de toespraak van W.A. Plug over Möttlingen weer.

63 *De Telegraaf*, 26 juni 1934. Zie ook *Het Vaderland*, 28 juni 1934.

64 *Algemeen Handelsblad*, 18 oktober 1934.

voort, de woonplaats van Plug.⁶⁵ De tour werd afgesloten op Woudschoten.⁶⁶ Het was een druk jaar voor de Möttligen, want in september waren ze er weer.⁶⁷ Ook de kerkelijke aandacht bleef vooralsnog bestaan. Soms was er op één avond aandacht voor zowel Möttlingen als Oxford, zoals in Den Haag op 4 april 1935, waar ds. Jac. Poort sprak over ‘De Oxfordgroep, Möttlingen en de Kerk’. Zelf was hij enthousiast over Möttlingen en schreef een lovende brochure.⁶⁸ Ook was er aandacht voor Möttlingen op de vereniging van jonghervormden, bij de Hilversumse Christelijke Jongemannenvereniging en zo voort. Kortom, Möttlingen was langzamerhand een begrip geworden en had de aandacht van de kerken.⁶⁹

‘Möttlingen’ ontsnapte daarom niet aan de kritische blik van de predikanten. Zowel de gereformeerde als de hervormde predikantenverenigingen besteedden er in 1935 aandacht aan, een jaar later gevolgd door de Lutherse predikantenvereniging.⁷⁰ De gereformeerde predikanten lieten zich voorlichten door J.H. Haverkate, geneesheer bij de Stichting Veldwijk, die sprak over ‘wonder-genezingen’.⁷¹ Voor de hervormde predikanten sprak J.C. Roose over de vraag: Wat hebben de (Oxford) Groep en Möttlingen ons te zeggen?⁷² Roose was enthousiast over Möttlingen en deed actief mee om haar boodschap te verspreiden, zo blijkt uit verscheidene krantenberichten.⁷³ Bovendien schreef hij in *Stemmen des Tijds* een uitvoerig artikel waaruit blijkt dat hij voor de kerken veel perspectief zag als gevolg van bewegingen als de Groep en Möttlingen.⁷⁴ Veel kritischer was *De Waarheidsvriend*, het blad van de Gereformeerde Bond in de Nederlandse Hervormde Kerk. Daarin trok de auteur, die schreef onder de afkorting ‘D’ – waarschijnlijk It.

65 *Algemeen Handelsblad*, 5 maart 1935. *De Graafschap-bode*, 27 maart 1934.

66 *De Indische Courant*, 16 mei 1935.

67 Zie *Het Vaderland*, 13 augustus 1935. Er waren bijeenkomsten in 18 verschillende plaatsen en er was een afsluiting op Woudschoten van 12-18 september 1935.

68 Jac. Poort, *Persoonlijke indrukken van Möttlingen* ('s-Gravenhage 1935).

69 Reacties van rooms-katholieke zijde heb ik niet aangetroffen.

70 *Algemeen Handelsblad*, 24 april 1936. Dr. A. de Moll van Otterloo sprak over ziekte en waarheid, mede met het oog op Möttlingen. Over de gereformeerde predikantenvereniging zie C. Mak, *1911-1986. 75 jaar V.P.G.K.N.* (Kampen 1986).

71 Voor die vergadering zie men ‘Verslag van de 24^e Algemeene Vergadering van de Vereeniging van Predikanten van de Gereformeerde Kerken in Nederland, gehouden op 24 en 24 april 1935 in het Jaarbeursgebouw te Utrecht’, *Gereformeerd Theologisch Tijdschrift* 36 (1935) 353-381.

72 Aangekondigd *Algemeen Handelsblad*, 26 april 1935. Voor een verslag zie *De Telegraaf*, 2 mei 1935.

73 Zie bijvoorbeeld *Nieuwsblad van het Noorden*, 24 juni 1935. In september vergaderde de vereniging van Zuidhollandse predikanten o.l. v. Creuzberg. J.F. Ossewaarde hield een referaat over ‘Möttlingen en wat het ons te zeggen heeft’. Zie *Algemeen Handelsblad*, 30 september 1935.

74 J.C. Roose, ‘Perspectieven voor de kerken door ‘de groep’ en ‘Möttlingen’’, *Stemmen des Tijds* 25 (1936) 155-167.

gen. L. F. Duymaer van Twist – fel van leer.⁷⁵ Niet alleen volgde de schrijver enkele artsen die zich kritisch over Möttlingen hadden uitgelaten, maar ook waren er forse theologische bezwaren. Deze kwamen er op neer dat de Möttlingers in de grond van de zaak het karakter van de Heilige Schrift ‘op niet ongevaarlijke wijze’ aanrandden. Een en ander werd onderbouwd met een verwijzing naar de eenmaligheid van het Pinksterfeest. Het verlangen naar een nieuw Pinksteren was een verloochening van ‘wat God eenmaal in de historie’ deed. En blijkbaar was dat voor eens en voor altijd, want de heilsfeiten zijn ‘absoluut geweest in voltrekking en doel’. Ook de gedachte dat de gaven en krachten uit de eerste eeuwen zich zouden kunnen en moeten herhalen, achtte de auteur een ernstige misvatting.

Wetenschappelijke belangstelling

Haverkate, geneesheer van Veldwijk te Ermelo, sprak in 1935 voor de vereniging van gereformeerde predikanten over het thema ‘wondergenezingen’, een jaar later werd zijn rede gepubliceerd.⁷⁶ Ook anderen schonken er aandacht aan vanuit een wetenschappelijk perspectief.⁷⁷

Haverkate betoogde dat er weliswaar verrassende genezingen mogelijk zijn die men ‘wondergenezingen’ kan noemen, maar hij wilde die niet op één lijn zetten met de genezingswonderen in de Schrift. Hij wees er onder meer op dat in Möttlingen in feite een selectie plaatsvond als gevolg van overheidsbepalingen die sommige patiënten uitsloot.⁷⁸ De genezingen in Lourdes en Möttlingen zijn, als alle andere ‘wondergenezingen’, ‘psychisch-natuurlijk’, het zijn geen tekenen van bijzondere godsopenbaring, het is alles vrucht van de gemene gratie, van een bovennatuurlijke oorzaak is geen sprake.

Tijdens de discussie bleek dat sommigen hem konden volgen waar het om Lourdes ging. Maria doet immers geen wonderen, zo stelde J.A. Schep van

75 Zie D., ‘De beweging van Möttlingen’, I-IV, *De Waarheidsvriend*, 5-26 augustus 1937. Eerder al had *De Waarheidsvriend* uitvoerig gerefereerd aan een spreekbeurt van de gereformeerde arts P. Jasperse over dit onderwerp. Zie *De Waarheidsvriend*, 28 september 1936, naar aanleiding van een verslag in de *Delftsche Kerkbode*. Ik dank J. van der Graaf, die mij wees op Duymaer van Twist als mogelijke auteur.

76 J.H. Haverkate, ‘Wondergenezingen’ I-II, *Gereformeerd Theologisch Tijdschrift* 3 (1936) 143-156 en 169-193. Ook in *Refájah. Christelijk Maandblad voor Ziekenverpleging* 34 (1934-1935) 232-237; 264-269; 296-302; 328-334; 35 (1935-1936) 4-10 en 104-109.

77 Behalve de eerder genoemde digitale bestanden raadpleegde ik op de thema’s Möttlingen, Stanger en gebedsgenezing de volgende bladen: *Orgaan van de Christelijke Vereeniging van Natuur- en Geneeskundigen in Nederland*, 1932-1945; *Refájah. Christelijk maandblad voor ziekenverpleging*, 1932-1941 (niet verder verschenen) en het tweemaandelijks tijdschrift *Predikant en dokter*, 1931-1938 (niet verder verschenen).

78 Haverkate, ‘Wondergenezingen’ II, *GTT* 37 (1936), 176-177. Op grond van een prospectus. Haverkate noemt geesteszieken, geslachtszieken, toevallijders, mensen met een open tuberculose, ernstig depressieve en bedlegerige patiënten en patiënten die ‘stoornis veroorzaken of een bijzondere verpleging of bewaking behoeven’.

Bussum.⁷⁹ Maar in Möttlingen gaat het om Jezus Christus. Kan het in dit geval dan niet waar zijn? Zou het niet zo kunnen zijn dat wij ‘wat in Möttlingen gebeurt niet kunnen omdat het ons ontbreekt aan geloof?’ C.N. Impeta van Kampen stelde de vraag of de medicus niet teveel nadruk gelegd had op het menselijk geloof en dat ten onrechte stelde tegenover het ingrijpen van God. In zijn reactie stelde Haverkate dat hij de vraag als medicus had behandeld, niet als theoloog. De natuurlijke oorzaken van genezing zijn stofelijk en geestelijk van aard, maar niet ‘bovennatuurlijk’. Verder wees hij er, naar aanleiding van de discussie, op dat het gebed het voornaamste stuk der dankbaarheid is. Het gebed is geen tovermiddel, het gebed is niet de oorzaak van de genezing. Wonderen in bijbelse zin gebeuren tegenwoordig niet meer. Wel zijn er geestelijke wonderen, als de bekering. Het was deze zelfde manier waarop de gereformeerden al decennialang de opwekkingsbewegingen en hun wondergeloof op een afstand hielden. Hij was goed gereformeerd.⁸⁰ De kritiek van zijn collega P. Jasperse was zo mogelijk nog scherper. Deze schreef alles op het conto van de suggestie en het praktisch psychologisch inzicht van de Möttlinger broeders.⁸¹ Deze lijn van betoog werd een jaar later nog eens herhaald in een reeks van artikelen van de arts J.A. van der Hoeven.⁸² Aan de genezingsverhalen uit Lourdes, Möttlingen en uit de kring van de Christian Science – van veelal zenuwzieke jonge vrouwen – hechte hij geen geloof. ‘Wij Calvinisten, gelooven niet in het wonder in dezen zin’, zo eindigde hij zijn artikel van 5 juni, om de week daarop te stellen dat wij wel in de ‘middelen’ geloven, en daartoe rekende hij ook de suggestie. Het schepsel is aan de ‘ordinantiën’ gebonden, zo verwees hij naar W. Geesink. In die zin was er ook plaats voor het gebed, dat ons in een goede verhouding tot God brengt en ons moed en vertrouwen geeft. Het bidden richt de geest weer op, en dat is heilzaam voor het lichaam. Het is geen autosuggestie, maar een geloofsdaad, ons door de Geest geschonken. ‘Die Geest legt zelf in ons het gebed. Door dien Geest weten wij, dat God ons bidden om genezing verhoren zal, indien het in Zijn alwijzen raad zoo bepaald is.’⁸³

In hervormde kring was men iets minder negatief. De ethische predikant J.C. Roose bijvoorbeeld, spreker op de vergadering van hervormde predikanten en enthousiast aanhanger van Möttlingen, publiceerde in het najaar van 1935 een artikel in *Predikant en Dokter* over ‘Genezing door den Geest’, waarin

79 ‘Verslag predikantenvergadering’, *GTT* 36 (1935), 378-379.

80 Zie Aalders, *Een handjevol verkenners?*, 15-31, over de verhouding tussen gereformeerden en de opwekkingsbewegingen.

81 P. Jasperse, *De Reformatie*, 13 september-1 november 1935.

82 Artikelen in *De Reformatie*, 8, 15, en 22 mei, 5, 12 en 19 juni 1936.

83 J.A. van der Hoeven, ‘De suggestieve werking van het gebed’, *De Reformatie*, 19 juni 1936.

hij wees op de toenemende belangstelling voor de psychische zijde van de medische behandeling.⁸⁴ In dat verband bracht hij Möttlingen ter sprake en bestreed hij de gedachte dat alleen ‘goedgelovige burgermenschjes’ onder de indruk zouden zijn, bij wie men heel veel op rekening van suggestie kan schuiven. Van een theologie of een methode is in Möttlingen geen sprake, men leeft direct uit Gods hand, vlak bij de Heer, en bekommert zich niet om de vraag hoe dit leven ‘ingeschakeld moet worden in het cultuurleven van onzen tijd’. Möttlingen is een plaats waar ‘de dingen beleefd, niet beredeneerd worden’. Voor het theoretisch kader verwees hij naar de bevindingen van *The Guild of Health*, een beweging die hij had leren kennen door het ‘veelomvattende’ boek van Malcolm Spencer en H.W. Workman, *Spiritual Healing*, waarin een samenvatting en bespreking wordt gegeven van een rondetafelconferentie over dit thema.⁸⁵ Bindend element was de overtuiging dat alle genezing van God komt, over de vraag hoe die tot stand komt, onmiddellijk of door middel van krachten die God in de mens gelegd heeft, kan men van mening verschillen. Roose was getroffen door het kerkelijk karakter van deze kring geestverwanten. Anglicaanse bisschoppen waren er nauw bij betrokken, elke dag begon met een kerkdienst, er werd gemediteerd en de dag werd afgesloten met een ‘devotionele samenkomst in de kapel, waar predikanten in ambtsgewaad dienst deden’. Verder waren er lezingen en vond er, aan het eind van de conferentie, een ‘healing service’ plaats. Alle middelen die God geeft om herstel der gezondheid te bevorderen, werden gebruikt, zo constateerde hij met klaarlijkkelijke instemming. Hij hoopte dan ook dat de Nederlandse belangstelling voor de Möttlinger beweging zou leiden tot een samenwerking die hij in Engeland had leren kennen. ‘Predikant en dokter zullen nog meer dan vroeger de handen ineen moeten slaan en ook bereid zijn met ‘broeders’ en ‘zusters’ die op dit gebied werken te overleggen om ons volk den zegen deelachtig te doen worden die genezing door den geest kan schenken.’⁸⁶

Iets terughoudender, maar zeker niet negatief, was de hervormde medicus W.J. de Haan die in zijn boek *Moderne zielkunde en het evangelie* aandacht vroeg voor de Möttlingers. Hij was in 1935 te Utrecht gepromoveerd op een studie over de psychoanalyse, in dit boek wilde hij een uiteenzetting geven van de betekenis van het geloof voor de persoonlijkheid. Zijn uitgangspunt was dat de religieuze levensbeschouwing geenszins hoeft te botsen met de

84 J.C. Roose, ‘Genezing door den Geest’, *Predikant en Dokter. Tweemaandelijks tijdschrift* 5 (1935), no. 5 (= oktober), 75-81.

85 Vertaald als *Genezing door den Geest. Een kritische waardeering* (Amsterdam 1934).

86 Roose, ‘Genezing door den geest’, *Predikant en dokter* 5 (1935), 81. Ook besteedde de Nederlandse pers aandacht aan ds. Lesley Weatherhood, die eveneens wees op de samenhang psychologie en theologie. Zie *De Sumtrapost*, 26 januari 1936. Harmen U. de Vries, *Om heil en genezing te vinden. De dienst der genezing en zijn plaats in instellingen van gezondheidszorg* (Kampen 2006) 41-43, plaatst het Guild en ook Weatherhood binnen de zogenaamd sacramentele richting.

wetenschap, hetgeen hij ondersteunde met een verwijzing naar S. Freud, die aan het schuldgevoel zo'n grote betekenis toekende. De godsdienstige mens, zo stelde Freud volgens De Haan, heeft veel minder kans om in een neurose te geraken omdat de religie schuldvergiftigen kent. In zijn boek besteedde hij onder meer aandacht aan de Möttlinger-beweging, die hij, net als de Oxford-groep, rekende tot de officieuze zielszorg.⁸⁷ De beschrijving is kernachtig, fair en raak. In de *Rettungsarche*, zo stelde hij, gaat het om de vraag: hebt ge vrede met God, niet om de genezing als doel op zichzelf. Het gaat om het brengen van zielen tot God.⁸⁸ Een totale overgave en een onvoorwaardelijk geloof dat Christus ook nu nog zieken geneest, is een vereiste. Soms volgt er dan genezing, soms niet. Beide, zo vergelijkt hij de Oxford-groep en de Möttlinger-beweging, kennen een grote betekenis toe aan het belijden der zonden in tegenwoordigheid van een medemens. Men heeft begrepen dat de zonden conflicten in de ziel doen ontstaan waardoor zelfs een krachtig mens uit zijn evenwicht kan geraken. Het is wat in de 'moderne' zielkunde katharsis heet, die op het gebied van de zenuw- en geestesziekten van grote betekenis is gebleken. Als een verschil tussen beide bewegingen noemde hij dat in de Oxford-groep sterker nadruk lag op het leven als christen (de zogenaamde vier ethische eisen), terwijl men in Möttlingen meer de nadruk legde op het geloof in het verlossend lijden en sterven van Jezus, waardoor verzoening ontstaat tussen God en mensen. Bovendien speelde hier meer de overtuiging een rol dat Christus genezing kan schenken, zowel van geestelijke als van lichamelijke ziekten. Wat hij zelf daarvan vond, valt uit zijn betoog niet op te maken.

De theoloog en psychiater Joh. van der Spek bewoog zich in dezelfde richting.⁸⁹ Kritischer was de hervormde predikant C. Aalders.⁹⁰ Ronduit negatief was de remonstrantse predikante van Hoogeveen J.W. Herfst in haar dissertatie, die ze begin 1938 te Leiden verdedigde.⁹¹ Daarin worden heil en gezondheid aan de hand van de ethiek van Nicolai Hartmann tegen een kritisch licht gehouden. In dat kader analyseerde zij onder meer Lourdes, Christian Science en Möttlingen. Ze erkende dat men in Möttlingen het verband tussen gezondheid en heil dieper begrepen heeft dan in Lourdes of

87 W.J. de Haan, *Moderne zielkunde en het evangelie. Zielsbeschouwing en zielsvorming* (Amsterdam 1937) 174-186, in het hoofdstuk over zielszorg. Zie over de godsdienstpsychologie J.A. van Belzen, *Psychologie en het raadsel van de religie. Beschouwingen bij een eeuw godsdienstpsychologie in Nederland* (Amsterdam 2007).

88 De Haan, *Moderne zielkunde*, 184.

89 Joh. van der Spek, *De zielkundige achtergrond van hedendaagsche religious-geestelijke bewegingen* (Rotterdam 1938).

90 C. Aalders, *Lot en illusie* (Amsterdam 1939) 154.

91 J.W. Herfst, *Gezondheid en heil. Een zedekundige studie* (Assen 1938). Over Möttlingen in het bijzonder de blzz. 140-152.

in de Christian Science, maar meende dat men er niet in geslaagd is aan-nemelijk te maken dat de ‘genezingen’ een bovennatuurlijk karakter hadden. Ze achtte het bovendien een principiële fout dat men het verband tussen gezondheid en heil als een causaal verband voorstelde, ‘alsof de verankering in een eeuwig grond eo ipso lichamelijke gezondheid kan veroorzaken’.⁹² Een diepe innerlijke vrede kan een weldadige invloed op fysieke processen hebben, maar verder wilde ze niet gaan.

Conclusie

Afgaande op dit literatuuroverzicht stel ik dat de Möttlinger broeders bij sommigen wel gehoor vonden, maar dat de ontvangst na een aanvankelijk enthousiasme in het algemeen nogal koel was. De ‘gewone’ aandacht van de pers liep na 1935 snel terug, wel kwam toen de wetenschappelijke en medische belangstelling voor Möttlingen op gang, maar ook die was tamelijk koel. Bij nogal wat scribenten wordt de nadruk gelegd op de grote invloed die het geestesleven op het lichamenlijk welbevinden heeft. De vrijzinnige Herfst moest er niets van hebben, de gereformeerde scribenten beriepen zich op Kuiper en Geesink en waren in het algemeen nogal kritisch, hervormde scribenten hadden meer waardering, maar waren niet kritiekloos. Dit komt overeen met bevindingen uit eerder onderzoek, waar ik constateerde dat in gereformeerde kring de openheid voor opwekkingsachtige bewegingen beperkt was.⁹³ Zo ook hier. De beweging rond Stanger werd vooral door hervormde predikanten gedragen. Het betrof echter geen massale steun, maar een handvol sympathisanten, van wie een aantal zonder meer tot de ethische richting kan worden gerekend. En het zou de hervormde synode zijn, die een beslissende stoot gaf waar het gaat om de voortzetting van dit werk. In het bijzonder de Utrechtse hoogleraar M.J.A. de Vrijer (van ethische signatuur) heeft zich voor Plug ingezet.

In de tweede helft van 1943 was er voor het eerst contact tussen ds. Plug en De Vrijer.⁹⁴ Daaruit kan worden opgemaakt dat De Vrijer een belangstellend schrijven aan Plug had gericht, waarin hij allerlei inlichtingen gevraagd had. Plug antwoordde hem in een lange, getypte brief, waarin hij de gang van zaken in de Bredevoortse pastorie uitvoerig beschreef. Dit bleek een belangrijk contact te zijn, want toen de broederraad omzag naar groter huisvesting

92 Herfst, *Gezondheid en heil*, 149.

93 Zie Aalders, *Een handjevol verkenners?*, 15-31, over de verhouding tussen gereformeerden en de opwekkingsbewegingen.

94 Oktober 1943, van W.A. Plug aan M.J.A. de Vrijer (afschrift), Streekarchief Epe, Hattem en Heerde, Plaatsingslijst Centrum de Hezenberg, inventarisnummer 3, *Archiefstukken en documentatie*.

omdat de pastorie ‘uit zijn voegen barstte’ en deze in 1946 vond – voor eigen besef was het Gods leiding die hen naar De Hezenberg had gevoerd – zorgde De Vrijer er voor dat Plug predikant van Hattem werd ‘voor buitengewone werkzaamheden’ (later: ‘bijzondere werkzaamheden’). In die tijd werkte men nog geheel in de lijn van Möttlingen. Op 3 november 1946 bevestigde hij Plug in zijn dienst.⁹⁵ Plug werd daarin bijgestaan door zijn vrouw en door de Stichting ten dienste van de ‘Möttlinger Beweging’ in Nederland.⁹⁶ Rob van Essen wijst op de belangrijke rol die De Hezenberg gespeeld heeft bij de opbloeiende belangstelling voor de dienst der genezing.⁹⁷ Men werkte voort in het spoor van Stanger, een van de medewerkers van Plug schreef een brochure over Stanger en vertaalde een brochure van Frank Uttley over de Grote Geneesheer. Ook J.C. van Trigt, die zijn doctoraalscriptie aan de dienst der genezing in Nederland wijdde, wijst op de grote rol van Plug en De Hezenberg.⁹⁸ Men organiseerde, alleen of met anderen, bijeenkomsten waar het thema van de gebedsgenezing aan de orde kwam. Hermann Zaiss sprak bijvoorbeeld op een conferentie van de Raad voor Kerk en Ziekenzorg, gehouden op De Hezenberg. Miss E. B. Richards was er te gast (een jaar lang), waar zij aan de wieg stond van de voorbede-avond. Andere gasten waren Ronald Brown en E. Stanley Jones, ook voorstanders van de dienst der genezing. Verder werkte Plug mee aan een Week van Genezing (14-21 september 1951) in Den Haag, en het blad van De Hezenberg, *Jezus is overwinnaar*, had van 1952-1956 zelfs een apart bijvoegsel, ‘Genezing’, dat alleen werd beëindigd om de genezing niet al te zeer apart te stellen. In 1953 werd de Lucasorde op De Hezenberg opgericht, Plug en zijn collega P.C. van Leeuwen waren de eerste voorzitters.⁹⁹ Het ging hen aan het hart. Nog in 1955 waarschuwde Plug tegen allerlei vormen van spirituele genezing buiten de relatie met God om. Veel mensen, zo meende hij, gaan naar zulke genezers omdat de kerk de boodschap der genezing heeft laten liggen.¹⁰⁰

95 Zie W.A. Plug, ‘De Hezenberg’, *Jezus is overwinnaar* 9 (1946) no 11 = november.

96 Het stichtingsbestuur bestond uit W.C. Krijgers Janzen, H.C. Dikker Hupes, J. Schuling, B. Liene-man, M.J.A. de Vrijer, W.A. Plug, P. Lugtigheid, J.Th. Erdsieck, J. Goudswaard, W.G. Plomp, A.C. Prinsen, J.A. Schreuder, P.G. Schreuder, J. van der Touw en J.B.C. Veenbos.

97 Rob van Essen, ‘Zestig jaar kerkelijke dienst der genezing’, *Soteria. Kwartaalblad voor evangelische theologische bezinning* 30 (2013) no 2, 32-43, aldaar 36-37.

98 J.C. van Trigt, *Een gezonden gemeente – een gezonde gemeente. Onderzoek naar missionaire werfkracht van de gebedsgenezingsbeweging in de Nederlandse Hervormde en Gereformeerde kerken in Nederland in de 19e en 20e eeuw* (scriptie Utrecht 1993) 74-82.

99 Enkele opmerkingen over de Lucasorde (en over De Hezenberg) in P.C. van Leeuwen, *Inleiding tot de dienst der genezing* (’s-Gravenhage 1989) 14-16.

100 Willem Plug, ‘Does all the healing come from God?’, in: *Report of International Conference on Divine Healing 5th – 13th July 1955* (London 1955), 59-64, aldaar 64. Ik dank deze verwijzing aan R. van Essen.

Van Trigt concludeert dat door de vele contacten van Plug De Hezenberg een internationale ontmoetingsplaats werd voor allen die bezig waren in de dienst der genezing.¹⁰¹ Ik deel dan ook niet de conclusie van de schrijver van het gedenkboek over De Hezenberg, dat het thema genezing op De Hezenberg minder aandacht kreeg dan in Möttlingen. Er lijkt aanvankelijk eerder sprake van meer dan van minder aandacht voor dit thema.¹⁰² Dat doet niets af aan het feit dat de skopus van het werk op De Hezenberg breder was dan alleen de dienst der genezing. Befaamd was indertijd onder meer het jeugdwerk, waaraan velen goede herinneringen bewaren. Pas later, na het vertrek van Plug, nam men in De Hezenberg afstand van de dienst der genezing en koos men voor professionalisering.¹⁰³ Een tweede conclusie is dat deze beweging in de kring van de Gereformeerde Kerken en de Gereformeerde Bond niet enthousiast ontvangen werd. Aan hervormde zijde valt op dat enkele vooraanstaande ethische theologen dat wel deden. Een derde conclusie is dat er de huidige Charismatische Beweging onder meer in de arbeid van de Möttlinger broeders zijn historische wortels heeft.

101 Van Trigt, *Een gezonden gemeente*, 74.

102 Schipper, *Vluchtheuvel bij hoog water*, 32.

103 Uitvoerig over genezing op De Hezenberg Schipper, *Vluchtheuvel bij hoog water*, 78-79. Zie ook 73-75.